

DIDAKTIČKO-METODIČKE IDEJE BURHANUDDINA EZ-ZERNUDŽIJA

Dina SIJAMHODŽIĆ-NADAREVIĆ

UVOD

Burhanuddin ez-Zernudži autor je čuvenog djela *Ta'limu l' muta'allim lite'allumi tarik el-'ilm*, napisanog na arapskom jeziku.

O samom autoru nema mnogo podataka. Biografska zbirka *M'udžem el-muellifin* iznosi podatak da je živio prije 593. godine po Hidžri, odnosno prije 1197. godine, te da je bio Farganijev učenik¹. Pouzdano se ne zna kad je umro.

T'alim, prema Hadždži Halifi, napisao je Burhanuddin Nu'man b. Ibrahim ez-Zernudži oko 600./1203. godine.² Također, u *Katalogu arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa*, koji je obradio Kasim Dobrača, na četiri mjesta

1 Omer Rida Kehhāla, *M'udžem al-muellifin – Terādžimu musannifi al-kutubi al-'arebijjeti*, Bejrut, str. 23.

2 Šukrić Nijaz, „Jedan stari srpsko-hrvatski rukopisni prevod udžbenika pedagogije u našim medresama“, *Zbornik radova ITF*, br. 1, Sarajevo, 1982., str. 119. Prema: Hadždži Halifa (Katib Čelebi): *Kašfu z-Zunūn*, Istanbul, 1941, I/425.

nalazimo podatke da je djelo *T'alim* napisao Ez-Zernudži oko 1203. godine.³

Djelo koje je napisano početkom trinaestog stoljeća i koje je stoljećima u islamskom svijetu izučavano kao udžbenik iz predmeta etike i pedagogije (el-ahlak va et-terbije) do danas je objavljeno na više jezika i doživjelo je više komentara.

Djelo je izučavano, prepisivano, komentirano i na našim prostorima još od osnivanja prvih vjersko-prosvjetnih institucija.

Nijaz Šukrić u *Zborniku radova ITF-a* predstavio je jedan stari rukopisni prijevod *T'alima* na srpsko-hrvatski jezik, s tim što nalazimo na drukčiju verziju drugog dijela naslova djela: *Ta'limu l' muta'allim fi tariqi te'al-lum* (*Uputa učeniku na putu sticanja znanja*).⁴ U istom *Zborniku*, Šukrić ističe da je ovo prvi,

3 *Katalog arapskih, turskih, perzijskih i bosanskih rukopisa, Obradio: Dobrača Kasim*, GHB biblioteka u Sarajevu, 2. izd., Sv. 1, El-Kalem, Sarajevo, 2000., (str. 124, 372, 395, 400).

4 Šukrić Nijaz, „T'alimu l' muta'allim (Uputa učeniku)“, *Zbornik radova ITF*, br. 1, Sarajevo, 1982., str. 117-118.

rukopisni prijevod *T'alīma* na naš jezik i da bi se vrijeme nastanka prijevoda moglo smjestiti u XVIII. stoljeće. Međutim, prvi štampani *T'alīm* preveo je i objavio Šukrić u *Takvimu* pod naslovom *Uputa učeniku na putu sticanja znanja*,⁵ koje je i bilo predmet analize ovog rada.

Fascinantan je i podatak da su se edukatori na Zapadu koji nisu poznavali arapski jezik sa sadržajem ovog djela upoznali preko prijevoda koji se pojavio na latinskom jeziku u Parizu već 1646. godine pod naslovom *Semita Sapientiae Sive Ad Scientias Comparandas Methodus*.⁶

Očito je da je djelo stoljećima plijenilo pažnju mnogih, vjerovatno je, preko ovih prijevoda, ostavilo traga i na zapadnu pedagogiju.

Izvorni tekst djela, dakle, javio se znatno prije konstituiranja pedagogije kao samostalne naučne discipline, dok se prijevod istog djela pojavio na latinskom jeziku u toku njenog konstituiranja, a za čiju se izgradnju najzaslužnijim smatra češki pedagog Jan Amon Komenski (1592.-1670.).

Didaktičko-metodičke ideje u djelu prožete su mnogim pedagoškim idejama, religijskim i moralnim uputama.

1. OBRAZOVANJE KAO TEMELJNO PRAVO SVAKOG ČOVJEKA

Islamski koncept obrazovanja je u svim svojim vidovima sazdan od načela demokratičnosti.

Dokaz za to je i da je obrazovanje kao temeljno pravo dodijeljeno svim pripadnicima muslimanske zajednice još prije četrnaest stoljeća, i to ne samo kao univerzalno pravo, već mu je obrazovanje propisano i kao stroga dužnost.

5 Burhanuddin Ez-Zernudži, *Uputa učeniku na putu sticanja znanja (Ta'limu l' muta'allim fi tariqi te'allum)*, Sa arapskog preveo: Nijaz Šukrić, *Takvim* za 1401/ 1981, Udruženje ilmije SR BiH, Sarajevo.

6 G. Levi Della Vida - Author(s) of Review: **Az-Zarnuji, Ta'lim al-Muta'allim-Tariq at-Ta'-allum. Instruction of the Student: The Method of Learning** by G. E. von Grunebaum, Theodora M. Abel, *Journal of the American Oriental Society*, Vol. 68, No. 3 (Jul. - Sep., 1948), pp. 155-157, doi:10.2307/595783, <http://links.jstor.org/sici?sici=00030279%28194807%2F09%2968%3A3%3C155%3AATAAIO%3E2.0.CO%3B2-G&size=LARGE&origon=JSTOR-enlargePage> (preuzeto: 1. 11. 2007.)

Ez-Zernudži u ovom kontekstu navodi hadis u kojem je Allahov Poslanik, a.s., rekao: "Tražiti znanje dužnost je svakog muslimana i muslimanke", a potom ističe da ugled koji uživa znanje nije tajna nikom, jer je ono privilegija čovjeka, pošto sva druga svojstva, pored čovjeka, imaju i druga bića.⁷

Po islamskom gledanju, čovjek se znanjem može okoristiti od svakog. Ez-Zernudži ističe ovaj islamski princip: "Da bi nešto naučio, učenik treba koristiti svako vrijeme, priliku i osobu. Allahov Poslanik, a.s., rekao je: „Mudrost je izgubljena stvar mu'mina; gdje god je nađe, uzme je“.⁸ Kao potvrdu ovog načela, autor navodi i primjer hanefijskog pravnikar imami Muhammeda, koji se i od sluškinje, koja je prethodno bila u službi kod Ebu Jusufa, okoristio znanjem. Jednog dana je upitao: „Jesi li upamtila nešto iz fikha dok si bila kod Ebu Jusufa?“ «Ne», odgovorila je, «osim što sam čula da ponavlja ovo: 'Dio cjeline je otpao.'» Pomoću ovih riječi, koje je čuo od služavke, imami Muhammed riješio je problem.⁹

2. CJELOŽIVOTNO UČENJE I OBRAZOVANJE ODRASLIH OSOBA

Spomen o doprinosu islamskog sistema obrazovanja ideji cjeloživotnog učenja i obrazovanja odraslih, čini se, potpuno je zaobiden u savremenoj andragoškoj literaturi: „Iako se ideja o obrazovanju odraslih može naći još u ranim jevrejskim zajednicama, ona je tek u misaonim sistemima grčkih filozofa dobila eksplicitan oblik. Stavovi o potrebi i mogućnosti obrazovanja i učenja u odrasloj dobi nalaze se i u djelima mislilaca antičkog Rima (Seneka), kao i djelima mislilaca epohe humanizma i renesanse, prije svega kod Komenskog, koji se svrstao u utemeljivače andragogije“.¹⁰

Međutim, islamski sistem obrazovanja uvijek je bio prožet ovom idejom, jer prvi objavljeni kur'anski ajeti zahtijevaju od čovjeka

7 B. Ez-Zernudži, *Uputa učeniku na putu sticanja znanja*, str. 279.

8 Isto, str. 302.

9 Isto, str. 302-303.

10 Radivoje Kulić i Miomir Despotović, *Uvod u andragogiju*, Svet knjige, Beograd, 2001, str. 21.

intelektualnu aktivnost i učenje, a mnogi drugi ajeti jasno naređuju neprekidno proširivanje vlastitih znanja.

Drugo, objavljivanje Kur'an poslaniku Muhammedu, a.s., počelo je u njegovoj četrdesetoj godini i sve do starosti bio je podučavan i druge podučavao.

Nauka određuje odraslog učenika kao osobu koja spaja aktivnosti učenja s drugim vrstama aktivnosti, prije svega s radnom aktivnošću.¹¹

Upravo ovu naučnu odrednicu odrasle osobe koja uči nalazimo i u djelu *Uputa učeni-ku*: „Ko traži znanje, istovremeno mora i privređivati da bi zaradom izdržavao porodicu i druge, neka radi i uči, a ne ljenstvuje i ne napusti dalje obrazovanje“.¹²

Iz primjera velikih islamskih učenjaka, poput Ebu Hanife, koji je postao glasovit pravnik dok je kao trgovac svilom radio u svom dućanu, i Muhammeda b. Hasana, koji je rekao da struka fikh zahtijeva neprekidan rad od beške do groba, ko je napusti samo jedan sat – vrijeme ga pregazi toliko,¹³ saznajemo da je ideja cjeloživotnog učenja bila plodonosno implementirana u islamskom obrazovnom sistemu.

3. ODGOJ/ OBRAZOVANJE SLOBODNE LIČNOSTI

Autoritarnost u odgojno-obrazovnom procesu i uz nju povezana komunikacija ne vodi odgoju slobodne ličnosti. Pretjerana strogost, zahtijevanje pokornosti i poslušnosti ne stvara slobodnu ličnost, već postiže kontraefekt, a to je najčešće nesamostalnost, bojažljivost, pasivnost ili hirovitost, egocentričnost i neposlušnost.

Islamski koncept obrazovanja akcent stavlja na slobodu i odgoj slobodnog čovjeka, što jasno ističe i Ez-Zernudži: „Rečeno je da niko ko je postigao znanje nije u tome uspio bez poštovanja«. A razlog neuspjeha nekih je u napuštanju ovog poštovanja. Dalje je rečeno: «Poštovanje je bolje od poslušnosti«. Zna se da

11 Olga Agapova, „Obrazovanje odraslih danas: tri ključna pitanja“, *Obrazovanje odraslih – Ključ za XXI stoljeće*, br. 1-3/ 2001, Bosanski kulturni centar, Sarajevo, str. 75.

12 B. Ez-Zernudži, *Uputa učeni-ku...*, str. 303.

13 Isto, str. 308.

čovjek ne postaje nevjernik grijehom, nego nevjerstvo ispoljava držanjem samog grijeha olahkim i nepoštivanjem Allaha!¹⁴

4. NASTAVNI METOD RAZGOVORA I DISKUSIJE

Metoda razgovora i diskusije ima nezamjenjivu ulogu u ostvarivanju aktivnog sudjelovanja učenika u procesu nastave. Diskusija je razgovor koji proizlazi iz različitih stavova i shvatanja istog obrazovnog dobra.¹⁵

Islamski sistem obrazovanja u traženju nauke čak preporučuje savjetovanje i diskusiju, što potvrđuje njegovu demokratičnost. Onaj ko traži znanje, ističe Ez-Zernudži, treba ulaziti u razgovor, pa i diskusiju. Cilj dogovaranja, razgovora, diskusije je da se dođe do onoga što je istina i tačno. Ovo se postiže jedino sa osjećanjem pravednosti, mirno i razumno.¹⁶ U svemu se treba dogovarati, jer je i Allah, dž.š., naredio svom Poslaniku dogovor u nekim problemima.

5. DIDAKTIČKI PRINCIPI I PRAVILA

5. 1. Didaktički principi

Didaktički principi su normativni zakoni didaktike koji služe reguliranju koncepcija i tokova nastavnog rada.¹⁷ U svezkupnoj pedagoškoj i didaktičkoj literaturi isticano je da je „Komenski (1592.–1670.) osnovao i razvio čitav niz didaktičkih principa i pravila te da od njega potiču principi očiglednosti, svjesnosti, postepenosti, sistematičnosti, koncentracije, interesantnosti, trajnosti znanja, umijeća i navika, odnosno pravila od lakšeg ka težem, od jednostavnog ka složenom, od bližeg ka daljem, od poznatog ka nepoznatom“.¹⁸ Didaktički principi i pravila su, iako nesistematično i teorijski šire obrazloženi, bili raznorodni i prisutni u praksi klasičnog islamskog obrazovanja.

14 Isto, str. 287.

15 Mujo Slatina, *Nastavni metod*, Filozofski fakultet Sarajevo, Sarajevo, 1998, str. 176–181.

16 B. Ez-Zernudži, *Uputa učeni-ku...*, str. 285.

17 Nikola Filipović, *Didaktika I*, IGKRO „Svjetlost“, Sarajevo, 1977, str. 200.

18 Ante Vukasović, *Pedagogija*, Hrvatski katolički zbor „MI“, Zagreb, 1999, str. 14.

5.1.1. Princip postepenosti

Od velikog broja didaktičkih principa najviše je istican princip postepenosti u nastavnom procesu. Ovaj princip prisutan je i u kur'anskom metodu, prije svega jer je Kur'an objavljan postepeno dvadeset tri godine i primjenjivao se u potpunosti prilikom poučavanja: „Gradivo se može povećati svaki dan kraćim saopćenjem. Ako se *blago i postepeno izlaže*, moguće je i duže lekcije savladati uz dvostruko ponavljanje“.¹⁹

5.1.2. Princip ponavljanja i utvrđivanja

Ponavljjanje služi za shvatanje činjenica, generalizacija i procesa, zadržavanje povezivanja, kao i sistematiziranje stečenih znanja. Naročito je to bila karakteristika srednjovjekovnog obrazovanja uopće, a isticano je i u islamskom sistemu obrazovanja: „Ukoliko se u početku neko gradivo oduži, treba ga ponoviti i više puta (10), makar se i završilo, jer će se tako učenik navići na *ponavljanje i utvrđivanje* predenog gradiva. Kaže se: lekcija vrijedi jedno slovo, a ponavljanje hiljadu“.²⁰

5.1.3. Princip interesantnosti i princip povezanosti teorije s praksom

Poučavanje i samopoučavanje nije samo sebi cilj, niti je dovoljno samo teoretsko znanje, bez primjene u praksi. U tom smislu, Gazali je pisao: „Ko nauči, postupa po tom i podučava druge je kao sunce koje u sebi svijetli i druge osvjetljava ili kao misk koji je mirisan i drugima daje miris“.²¹ Ovaj princip istaknut je i u djelu *Uputa učeniku*: „Lekciju treba započeti sa onim što je najbliže učenikovom shvatanju. Šejh El-Ukajli reče: 'Naši učitelji su ispravno postupali u ovome. Oni su u početku izabirali kratko i jednostavno štivo, koje je bilo razumljivo, lahko za savladati, *upotrebljivo i daleko od dosade*'“.²²

19 B. Ez-Zernudži, *Uputa učeniku...*, str. 300.

20 Isto, str. 300.

21 Nijaz Šukrić, "Gazalijin doprinos islamskom obrazovanju", *Glasnik VIS-a u SFRJ*, Sarajevo, 1982, str. 43.

22 B. Ez-Zernudži, *Uputa učeniku...*, str. 300.

5.1.4. Princip aktivnosti

Stara (tradicionalna) škola isticala je znanje, usvajanje činjenica. Proces memoriranja većim dijelom bio je mehanički. Činjenica da je dijete, prije svega, aktivno, a ne samo intelektualno biće, gotovo da nije bila ostvarena u praksi usprkos nastojanjima reformatora škole od Rusoa (XIX. st.) naovamo. Kritike na račun *stare škole* počele su već u humanističkoj pedagogiji četrnaestog stoljeća.²³

Ali, ipak, princip aktivnosti i razmišljanja idejno je zasnovan na mnogim kur'anskim pozivima, a onda primijenjen u islamskom sistemu obrazovanja, za što je očit primjer i djelo *Uputa učeniku* koje naglašava: „*Onaj ko traži znanje treba stalno razmišljati, čak i o nekim sitnicama u nauci*. Nije dobro da učenik bilježi ono što ne razumije, jer mu to umanjuje oštroumnost, a i odnosi inteligenciju. *Potrebno je da učenik kroz razmišljanje i pronicljivost nastoji shvatiti gradivo koje mu profesor izlaže*. Davno je rečeno: Upamtiti dva slova, harfa, bolje je nego preslušati dva tovara knjiga, shvatiti dva harfa korisnije je nego napamet naučiti dva tovara knjiga“.²⁴

Kad su Ibni Abbasa pitali kako je došao do znanja, odgovorio je: «Jezikom pitalicom i srcem punim razuma». Talib – onaj koji traži znanje – i nazvan je tako zbog pitanja koja često postavlja.²⁵

5.1.5. Princip odmjerivosti prema prirodi učenika

Principu odmjerivosti prema prirodi učenika, koji je uvjet za njihov optimalan razvoj, Ez-Zernudži pridao je dovoljno pažnje: „Ipak, *ne treba pretjerivati i opterećivati se, jer psiha čovjeka može oslabiti i dovesti do prekida s radom*. Mora se imati blagosti koja je u svemu dobro svojstvo. Muhammed, a.s., rekao: 'Uistinu je ova vjera čvrsta i prilazite joj blago. Svojoj duši ne-moj omrznuti ibadet Uzvišenog Allaha'“.²⁶

23 Leon Žlebnik, *Opšta historija školstva i pedagoških ideja*, Naučna knjiga, Beograd, 1970, str. 198.

24 B. Ez-Zernudži, *Uputa učeniku...*, str. 300.

25 Isto, str. 303.

26 Isto, str. 294.

5.2. Didaktička pravila

Didaktička pravila su smjernice nastavnikove angažiranosti u pravcu podsticanja i pravilnog usmjeravanja učenika, kako je isticao njemački teoretičar A. Disterveg, koji je po pedagoškim gledanjima, zajedno sa Komenskim, najzaslužniji za uključivanje didaktičkih pravila u područje istraživanja didaktike. Najčešće se navode njegova pravila postepenosti kao didaktički princip za izvođenje nastave, a to su: od bližeg ka daljem, od prostog ka složenom, od lakšeg ka težem i od poznatog ka nepoznatom.²⁷ U istom obliku, većinu ovih didaktičkih pravila nalazimo i u djelu *Uputa učeniku* koje je napisano znatno prije Komenskog i Distervega.

5.2.1. Pravilo: Od lakšeg ka težem

Ovo pravilo koristi se u nastavnom procesu jer racionalizira nastavni proces i jača motivaciju za rad. Uočavajući značaj ovog pravila u nastavi, Ez-Zernudži ga svojevremeno i ističe, pa navodi da „Ebu Hanife prenosi da su učitelji rekli: ‘Gradivo za početnika obimom treba biti toliko da ga on može *lahko* savladati uz dvostruko ponavljanje‘.²⁸

5.2.2. Pravilo: Od bližeg ka daljem

Ideju da u nastavi treba poći od realnosti koja je bliska i poznata i koja je temelj daljeg općeg i profesionalnog razvoja nalazimo i kod Ez-Zernudžija: „Lekciju treba započeti sa onim što je *najbliže* učenikovom shvatanju“.²⁹

5.2.3. Pravilo: Od jednostavnog ka složenom

Ovo pravilo treba shvatiti u kontekstu učenikovih kriterija jednostavnijeg, jer ono što je objektivno jednostavnije ne mora biti jednostavnije i učenicima određenog uzrasta.

I u klasičnom islamskom sistemu obrazovanja nalazimo ovo pravilo, koje se vidi i u djelu Ez-Zernudžija, koji navodi primjer da je profesor El-Ukajli rekao: „Naši učitelji su *u po-*

četku izabirali kratko i jednostavno štivo, koje je bilo razumljivo, lahko za savladati, upotrebljivo i daleko od dosade».

6. ZAKONITOSTI PAMĆENJA I ZABORAVLJANJA

Pamćenje je u najužoj vezi s pojmom učenja. Postoje tri faze pamćenja kroz koje prolazi informacija: senzorno, kratkoročno i dugoročno pamćenje.

Kontrolni procesi: pažnja, ponavljanje, kodiranje, pronalaženje i dosjećanje određuju tok kretanja informacije. Faktori koji pospešuju dobro pamćenje su, kako navodi Ez-Zernudži: uporan rad, ustrajnost, umjerena ishrana, dobrovoljni noćni namazi i učenje Kur'ana sa razumijevanjem.³⁰

Zaboravljanje je pojava gubitka sjećanja koja se očituje u nemogućnosti obnavljanja onih sadržaja koji su prethodnim učenjem činili dio čovjekovog iskustva.

Mnoga ispitivanja pokazala da su se zaboravljanje javlja tek onda kad prestane učenje. Pri tom je snaga zaboravljanja relativno najveća u prvim danima nakon učenja. Kako se to vrijeme produžava, uticaj zaboravljanja je sve slabiji.³¹

Iz činjenice da je uticaj zaboravljanja u prvim danima nakon učenja očito naj snažniji, a nakon toga sve slabiji, izvedene su pouke da treba početi s ponavljanjima upravo u vrijeme kad je zaboravljanje naj snažnije, jer se s manjim brojem ponavljanja može dostići raniji nivo retencije.

Ovu činjenicu da se tek usvojene informacije brže gube nego one koje su ranije usvojene, ističe i Ez-Zernudži: „Ono što pomaže učeniku da bolje upamti i nauči gradivo, da:

- jučerašnje gradivo ponovi pet puta,
- prekjčerašnje četiri puta,
- lekciju prije ovoga tri puta, a prije ove, dva puta, a prije ove, jedanput“.³²

Na ovom mjestu Ez-Zernudži jasno opisuje zakonitosti zaboravljanja, pa za ono gradivo koje se posljednje naučilo i koje se – što je

27 N. Filipović, *Didaktika I*, str. 200.

28 B. Ez-Zernudži, *Uputa učeniku...*, str. 300.

29 Isto, str. 300.

30 Isto, str. 315.

31 Predrag Zarevski, *Psihologija pamćenja i učenja*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 1997, str. 110.

32 B. Ez-Zernudži, *Uputa učeniku...*, str. 305.

naučno i dokazano – brže zaboravlja, on kaže da ga treba ponoviti više puta (pet), a za ono što je ranije naučeno i što se sporije zaboravlja, potreban je sve manji broj ponavljanja.

UZROCI ZABORAVLJANJA

Većina stručnjaka danas se slaže o nekoliko osnovnih uzroka zaboravljanja: postepeno osipanje tragova pamćenja, nemogućnost pronalaženja pohranjene informacije, količina informacija, represija i interferencija.

KOLIČINA INFORMACIJA

Količina informacija je jedan od razloga zbog kojih dolazi do gubljenja informacija u pamćenju. Dospijeva li u kratkotrajnu pohranu odjednom više informacija nego što iznosi njen kapacitet (7+/-2), izgubit će se sav višak informacija. Slično će se dogoditi ako u kratkotrajnom pamćenju već postoji maksimalan broj informacija, pa naiđe nekoliko novih. Novopristigle informacije potisnut će neke od ranije pristiglih informacija i one će se izgubiti. Iz tog razloga i Ez-Zernudži ističe da „učenik treba odrediti sebi tačan obim gradiva za ponavljanje, jer mu ono neće leći u srce dok ne bude u potrebnoj mjeri“.³³

INTERFERENCIJA

Općenito kad učenje jednog gradiva ometa učenje drugoga, govorimo o interferenciji. Ako novo učenje potire ranije naučeno, riječ je o retroaktivnoj interferenciji, a ako nešto prije naučeno remeti aktualno učenje, riječ je o proaktivnoj interferenciji.³⁴

Utvrđeno je da spavanje, zatim čitanje lakšeg zabavnog štiva i sl. manje ometa zadržavanje usvojenih sadržaja nego što to čine npr. nova učenja, rješavanje problema, gledanje teških dramskih sadržaja i sl., a koja zahtijevaju jaču intelektualnu angažiranost.

Kratko kazano, svaka intenzivnija intelektualna aktivnost koja neposredno slijedi na-

kon obavljena učenja u znatnoj mjeri destruiraju retenciju.³⁵

S obzirom da spavanje kao potpuni odmor najmanje ometa zadržavanje u pamćenju naučenih sadržaja, i Ez-Zernudži savjetuje učenicima da naučeno gradivo ponove pred spavanje i izutra prije nekih drugih intelektualnih aktivnosti: „Ko želi znanje, mora biti ustrajan u učenju i ponavljanju na početku i na kraju noći. Blagoslovljeno je vrijeme između akšama i jacie, kao i zore“.³⁶

Čitanje kakvog zabavnog i relaksirajućeg štiva umanjuje zaboravljanje naučenih sadržaja, na što upućuju i riječi Ez-Zernudžija: „Student treba racionalno koristiti vrijeme. Kad mu dosadi učenje jedne znanosti, nek pređe na drugu. Kad bi Ibni Abbasu dosadio rad na apologetici (kelamu), rekao bi: ‘Dajte mi divan pjesama’“.³⁷

EMOCIJE, RASPOLOŽENJE I ZABORAVLJANJE

Depresija, poput stresa, tjeskoba ili anksiozno stanje, zabrinutost, tuga i sl., prvenstveno utiču na pamćenje i smanjuju kapacitet pažnje potreban za obavljanje zahtjevnih kognitivnih procesa i za djelotvorno pretraživanje dugoročnog pamćenja.³⁸

Ovakve emocije i slična stanja čovjekovog duha smanjuju kapacitet pažnje i uzročnici su bržeg zaboravljanja, na što učenike podsjeća i Ez-Zernudži, koji kaže da među uzročnike brzog zaboravljanja spadaju: neposlušnost Allahu, mnogi grijesi, brige, tuga i sjeta, prezaposlenost, mnoge veze sa svijetom. Ovosvjetske brige pomračuju srce – dušu, a onosvjetske unose nur – svjetlo u srcu.³⁹

35 Tomislav Grgin, *Edukacijska psihologija*, Naklada Slap, Jastrebarsko, 1997, str. 109.

36 B. Ez-Zernudži, *Uputa učeniku...*, str. 294.

37 Isto, str. 309.

38 P. Zarevski, *Psihologija pamćenja i učenja*, str. 92.

39 B. Ez-Zernudži, *Uputa učeniku...*, str. 317.

33 Isto, str. 305.

34 P. Zarevski, *Psihologija pamćenja i učenja*, str. 84.

Summary

DIDACTICS AND METHODOLOGY OF EDUCATION IN
THE WORK OF BURHANUDDIN AZ-ZARNUJI

Dina Sijamhodzic-Nadarevic

Guidance to a student on his path of learning by Burhanuddin Az-Zarnuji was written somewhere around year 2003. It has been translated to various languages and numerous commentaries followed it. The first translation of this work in our language in manuscript is dated, most probably, back to 18th century. Nijaz Shukric did the first printed translation of *Ta'leem* in year 1981. It may be interesting to mention that the Latin translation of this work appeared in year 1646 and was available to teachers of the time in the West. In the work we find many didactical, methodological and pedagogical ideas that are still relevant and in use. Even though these ideas were not theoretically elaborated in detail, they have been in broad use in practice and these directed the educational process. We have to mention that these ideas appeared long before pedagogy was established as a separate discipline.

Didactic principles, rules of educational process, methods of teaching and the general laws of memorizing and forgetting- ideas that are of great significance and relevance in the context of today's democratic society and education system – were dealt with in detail. Of these we will especially underline following: the right for education of every individual, the education of a free personality and the idea of the necessity and the possibility of the education in adulthood.

موجز

الفكر التربوي عند برهان الدين الزرنوجي

دينا سيامخوجيتش - ناداريفيتش

ألف برهان الدين الزرنوجي كتابه "تعليم المتعلم طريق التعلم" سنة 1203 تقريبا، وقد ترجم هذا الكتاب وشرح إلى الكثير من اللغات. وقد ظهرت أول ترجمة لهذا الكتاب في لغتنا على صورة مخطوط في القرن الثامن عشر، بينما كان نياز شكريتش أول من قدم ترجمة مطبوعة لهذا الكتاب سنة 1981. ومن المثير أن ترجمة هذا الكتاب إلى اللغة اللاتينية ظهرت في باريس سنة 1646، حيث كان المرّبون في الغرب يرجعون إليه. يشتمل الكتاب على الكثير من الأفكار التربوية التي تطبق في يومنا الحاضر. وبالرغم من أنها غير مشروحة ولا مبينة، إلا أنها كانت تستخدم في التعليم والتدريس. وقد سبقت هذه الأفكار ظهور علم التربية بزمان طويل جدا.

لقد أولى المؤلف في كتابه هذا اهتماما خاصا بالمبادئ والقواعد التربوية في التدريس وطرق التدريس وقوانين الحفظ والنسيان. ومن الأفكار المهمة بالنسبة للمجتمع الديمقراطي والتعليم: حق كل فرد بالتعليم، وتربية الشخصية الحرة، وفكرة ضرورة التربية والتعليم عند البالغين.

هذا كتاب تعليم المتعلم

بسم الله الذي فضل بني ادم بالعلم والعمل على جميع العالمين
والفضلة والتقدم على سائر سببه العرب والعجم وعمل العالمين
بما يبيع العلم والحكم وبعد فلا تاريت كثير من من يظن العلم
في زماننا يجدون والى العلم لا يصلون او من يتردد في طريقه
ويجى العمل بالعلم فيكون له ما اشهد خطأ في طريقه وكره
سائر العلماء وكل من اخطا في طريقه فليعلم ان العلم
اروت واحبت ان ايتن لهم طريق العلم على ما تريت في الكتب
وسمعت من اساتيدى اولى العلم والحكم بهاء النقاد في زمن
الرأغبين فيه المتعلمين بالفوز والخلاص في يوم الدين
بعدما استخرت الله تعالى فيه وسميت كتاب تعليم المتعلم
طريق العلم وجعلت فصولا في ماهية العلم والفهم
وفضله وفصل في النية في حال التعلم وفصل في اختيار الال
والاستاذ والشريك والاشياء وفصل في تعليم العوام
وفصل في الجذ والمواقفة والهيئة وفصل في بداية التلميذ
وقدره وترتيبه وفصل في التوكل وفصل في وقته

الخصم

التجمل وفصل في الشفقة والتبعية وفصل في الاستفارة
والاشباح في الارب وفصل في الورع في معالجة التعلم وفصل
في امور المفيد والفسيان وفصل في اجاب الزرق وما يبيع
وما يزيد في العلم وما ينقص وما يوقى الآ باله عليه توكلت
واليه اتب فعمل في ماهية العلم والفتحة وفصله قال رسول
الله صلعم طلب العلم فريضة على كل مسلم وسلمه امامه بان
لا يفترض على كل مسلم طلب كل علم وانما يفترض عليه طلب علم
الحال كما يقال ففصل العلم علم الحال وافضل العمل حفيد الحال
يفترض على كل مسلم طلب العلم ما يقع له في حاله في حاله كان فانه لا يبد
له من الفلوة فيفترض عليه علم ما يقع له في حاله ما يقع له
به فرض الفلوة فيجب عليه بقدر ما يوقى به الواجب الارب ما
يشتمل به الى قامة الفرض يكون فرضا وما يتوكل به الى الواجب
يكون واجبا وكذلك في القسم والذكرة ان كان له حال والحق ان
عليه وكذلك في البيوع ان يبيع قبل الحجة من الحسن الا تصنف
كتابا في الزهد قال من كتبت كتابا في البيوع يعنى الزهد من يتحذر
عن الشبهات والمكروهات في التجارات وكذلك في سائر المعاملات

Faksimil knjige Ta'limu l' muta'allim lite'allum tariq el-'ilm Burhanuddina ez-Zernudžija